

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους.

του Αρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσόστομου, (25 Μαρτίου 1935).

Μέρος Πρώτο.

Ἡ μεγάλη σημερινὴ ἐπέτειος ἀναπαριστᾷ εἰς τοὺς νοερούς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς ἐκάστου Ἑλληνοῦ τὸν μακρὸν καὶ ἔνδοξον ἀγῶνα, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεδόθη ἡ ἐλευθερία εἰς τὴν κοιτίδα αὐτῆς. Ταυτοχρόνως ὅμως προβάλλει καὶ τὸ ἐρώτημα, πῶς προπαρασκευάσθη τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς τὸν μοναδικὸν ἐκεῖνον ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ ἀγῶνα; Ἄλλ' ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν θὰ εἶναι ἀκριβής, ἂν μὴ ἐξετασθῇ τὸ πῶς ἔζησε τὸ Ἔθνος κατὰ τοὺς μετὰ τὴν πολυθρήνητον ἄλωσιν τῆς ΚΠόλεως βαρεῖς τῆς δουλείας χρόνους, τίνες ὑπῆρξαν οἱ παράγοντες, οἵτινες ὄχι μόνον συνεκράτησαν αὐτὸ ἐν μέσῳ τῆς ἀπεριγράπτου ἐκείνης συμφορᾶς, ἀλλὰ καὶ προπαρασκεύασαν αὐτὸ πρὸς ἀναγέννησιν καὶ ἀπελευθέρωσιν. Ἀναμφιβόλως δὲ εἷς τῶν πρωτίστων πνευματικῶν παραγόντων ὑπῆρξεν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς ὑποστηρικθεῖσα ἑλληνικὴ παιδεία.

Ἀνάγκη, πρὸ παντός, νὰ λεχθῇ ὅτι, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου (610 - 641), καθ' ἣν διεξήχθησαν οἱ πρῶτοι μεγάλοι ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀράβων, οὐδέποτε ἐσβέσθη ἐν

Βυζαντίω ἢ ἑλληνικὴ παιδεία, ὀρθῶς δὲ παρατηρήθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἑσσελιγγ, ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐν Βυζαντίω, ὅφ' ἦν ἔννοια γίνεται λόγος διὰ τὴν Δύσιν, ἐν ἣ κατὰ τὸν μεσαίωνα εἶχεν ἐπικρατήσει βαθὺ σκότος. Τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξε πάντοτε φαεινοτάτη καὶ περίλαμπρος ἐστία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Κατ' αὐτὰς ἔτι τὰς παραμονὰς τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως, παρὰ πάσας τὰς ἐξωτερικὰς περιπετείας καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ἤκμαζον τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Βυζαντίω καὶ ἐν Μυστρᾷ τῆς Πελοποννήσου, πολὺ δὲ πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ οὐχὶ μετ' αὐτήν, ὡς συνήθως λέγεται, ἤρξατο ἢ ὑπὸ ἐλλήνων σοφῶν μεταλαμπάδευσις τῶν φώτων εἰς τὴν Δύσιν, ἐν ἣ ἐπηκολούθησεν ἡ ἀναγέννησις. Ὡς ἦτο ὅμως ἐπόμενον ἢ ἄλωσις τῆς ΚΠόλεως ἐσήμανε τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, οὗτινος ἀγλαὸς καρπὸς ὑπῆρξεν ἡ παιδεία. Τὴν ἐξαφάνισιν δὲ τῆς παιδείας ἐθρῆνει ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν Πατριάρχης ΚΠόλεως Γεννάδιος Σχολάριος, ὅστις ὑπῆρξεν εἷς τῶν σπουδαιότερων ἀντιπροσώπων τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ σοφίας πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ εὐθύς μετ' αὐτήν. Ἐν τινὶ ἐγκυκλίῳ τοῦ θρηνηῶν ὡς ἄλλος προφήτης Ἱερεμίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων καὶ συντριμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔλεγε, πρὸς τοῖς ἄλλοις «Ἦν σοφὸν τὸ Γένος ἡμῶν, ἔνδοξον, γενναῖον, φρόνιμον, ἀνδρεῖον, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὑποτάξαν εἰς μοναρχίαν καὶ μὴν καὶ τῇ κατ' ἀρετὴν σπουδῇ τε καὶ ἀγιωσύνη... Ἀλλὰ νῦν, φεῦ τῶν κακῶν, ἀπώλετο πᾶν. Ἐάλω γὰρ ἡ Κωνσταντινούπολις...»⁽¹⁾ Ἐκ τῶν ἀνεκτιμητῶν πνευματικῶν θησαυρῶν αὐτῆς ἦσαν αἱ Βιβλιοθήκαι, ἀριθμοῦσαι ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας κωδίκων, ἀλλὰ πᾶσαι κατεστράφησαν, ἐλάχιστα δὲ λείψανα τῶν κωδίκων διεσώθησαν⁽²⁾. Ἡ ἐρήμωσις καὶ καταστροφή ὑπῆρξε γενικὴ, οἱ δὲ διδάσκαλοι τῶν γραμμάτων καὶ οἱ λόγιοι ἄνδρες ἀπεδήμησαν ἀπέλπιδες εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως, θλιβόμενοι διότι οἱ μὲν δυτικοὶ ὠφελοῦντο ἐκ τῶν φώτων τῶν Ἑλλήνων, ἡ δὲ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἐβυθίζετο εἰς βαθὺ σκότος⁽³⁾. Ἐκφραστικώτατα δ' ἔγραφε βραδύτερον ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὅτι οἱ ὀλίγοι ἀναφαινόμενοι λόγιοι ἄνδρες ἦσαν «ἀμυδρὰ καὶ διψαλέα λυχνάρια, κείμενα μεταξύ παχυτάτου σκότους»⁽⁴⁾. Πρὸ τοῦ Κούμα ἓνα αἰῶνα μετὰ τὴν ἄλωσιν ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς μετὰ πικρίας καὶ θλίψεως ἔγραφε πρὸς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον, φιλέλληνα καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης, ὅτι πάντα τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν τόπων μετώκησαν εἰς τὴν Δύσιν, ἡ σοφία, αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι, ἡ εὐγένεια, ὁ πλοῦτος, ἡ παιδεία, καὶ ὁ λοιπὸς τῶν χαρίτων χορὸς «ἑλληνικῶν δὲ χαρίτων τὸ κλέος βαρὺς

ώλεσεν αἰών»[\(5\)](#). Αἱ ἀποδημῖαι τῶν λογίων εἰς τὴν Δύσιν προῦκάλεσαν μεγίστην σπάνιν διδασκάλων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἰδίως διὰ τὴν διδασκαλίαν ἀνωτέρων μαθημάτων[\(6\)](#). Παρὰ ταῦτα ὅμως οἱ Ἕλληνες βαθύτατα συνησθάνοντο τὴν σημασίαν τῆς παιδείας μετὰ τὴν μεγάλην συμφορὰν τῆς ἀπώλειας τῆς ἐλευθερίας[\(7\)](#) καὶ ὑπῆρχον μὲν οἱ φρονοῦντες, ὅτι τὸ πᾶν ἤδη ἀπώλετο καὶ ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνακύψῃ τὸ ἐλληνικὸν Γένος, μεταξὺ τούτων δὲ κατελέγετο καὶ ὁ πολὺς Βησσαρίων Νικαίας, ἐν Ρώμῃ ἐκλεγείς Πατριάρχης ΚΠόλεως καὶ δις τεθεὶς ὑποψήφιος Πάπας Ρώμης, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ ξένοι φιλέλληνες ἐνθουσιῶντες ἐπίστευον εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς[\(8\)](#).

Ὅντως ἡ θεία Πρόνοια ἠγρύπνει ἐπ' αὐτῆς, παρὰ πᾶσαν δὲ ἀνθρωπίνην προσδοκίαν τὰ ζώπυρα τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, δειλὰ κατ' ἀρχάς, θαρραλεώτερα ὕστερον, ἀνέκυπτον ἐκ μέσου τοῦ σκότους. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι οἱ Τοῦρκοι ἀναγνωρίσαντες τὴν ἐλευθέραν τῆς Ἐκκλησίας ὑπαρξιν καὶ παραχωρήσαντες ἱκανὰς προνομίας εἰς τὸν Κληρὸν ἠνέχθησαν τὴν ὑπ' αὐτῆς προστασίαν τῶν γραμμάτων, πολλῶ μᾶλλον ὅτι ἐθεώρησαν τὴν διδασκαλίαν τῶν παιδῶν καὶ τὴν καθόλου ἐκπαίδευσιν ὡς ἐκκλησιαστικὴν λειτουργίαν, οἷα τῷ ὄντι ἀνεδείχθη σὺν τῷ χρόνῳ. Οὕτω δ' ἡ παιδεία συνεδέθη μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις σπουδαιότατον μέλημα κατέστησεν αὐτῆς τὴν πνευματικὴν του λαοῦ ἀνάπτυξιν[\(9\)](#). Οἱ νάρθηκες τῶν ναῶν καὶ οἱ οἴκοι τῶν λογιωτέρων κληρικῶν μετεβλήθησαν εἰς Σχολάς. Ἐνεκα δὲ τοῦ σεβασμοῦ αὐτῶν πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον οἱ τοῦρκοι ἀκωλύτως ἐπέτρεψαν τὴν ὑπαρξιν Σχολῶν ἐν τοῖς Μοναστηρίοις, ὧν τὰ πλεῖστ' ἀπέβησαν «ἄσυλον ἀπαραβίαστον τῶν ἐπιστήμων καὶ τῶν γραμμάτων»[\(10\)](#). Ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν Σχολῶν τούτων, ἡ ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Φιλοσόφου, παρὰ τὴν Δημητσάναν, ὕστερον δ' ἐν αὐτῇ τῇ Δημητσάνῃ ἀναδιοργανωθεῖσα ὑπὸ λογίων μοναχῶν καὶ λειτουργήσασα Σχολή, ὡς παρετηρήθη ἤδη, παρέσχεν εἰς τὸ Γένος ὑπερεκατὸν ἀνωτάτους ποιμένας τῆς Ἐκκλησίας, Πατριάρχας καὶ Ἐπισκόπους[\(11\)](#). Ὁμοίως καὶ αἱ ἐν ἄλλαις Μοναῖς λειτουργήσασαι Σχολαί.

Καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μὲν χρόνους τῆς δουλείας δὲν ἐπέτρεπον οἱ κατακτηταὶ τὴν ἐλευθέραν ἴδρυσιν δημοσίων Σχολῶν, ἐκτὸς τῶν ναῶν καὶ τῶν Μοναστηρίων, ὅταν δὲ βραδύτερον οἱ Ἕλληνες, διὰ τῆς προστασίας τῶν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ ἰσχυόντων ὁμογενῶν, ἴδρυσον δημοσίας Σχολάς, ἐχαρακτήριζον ταύτας ὡς «σωφρονιστήρια τῶν νέων», ἵνα ἐπιτυγχάνωσιν ἀδείας ἰδρύσεως αὐτῶν καὶ λειτουργίας[\(12\)](#). Ἄλλως τε καὶ αὗται αἱ

Σχολαὶ διετέλεσαν ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἄμεσον τῆς Ἐκκλησίας ἐποπτεΐαν. Ὅθεν ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας συνετελεΐτο «ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῆς θρησκείας». Ἦναγκάζοντο δὲ οἱ διδάσκαλοι καὶ λαϊκοὶ ὄντες νὰ ἐνδύωνται συνήθως ὡς μοναχοί, ἵνα φαίνωνται ὅτι ἐν ταῖς Σχολαῖς ἐδίδασκον μόνον τὰ τῆς θρησκείας. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ οἱ μαθηταὶ φοιτῶντες εἰς τὰς Σχολὰς ἐφόρουσαν συνήθως μακρὸν ἐπενδύτην καὶ μέλανα πῖλον. Εἷς σπουδαστὴς τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τέλει τοῦ ἰσ' αἰῶνος, ὁ Χριστοφόρος Ἄγγελος (+ 1638), ὑπέστη μεγάλην περιπέτειαν, διότι θελήσας νὰ φορέσῃ ἐπενδύτην ζωηροῦ χρώματος ὑπεβλήθη εἰς φρικώδη βασανιστήρια, ἴν' ἀλλαξοπιστήσῃ, ἐκληφθεὶς ὡς ξένος κατάσκοπος, ἐνῶ ἀπλούστατα ἐφόρει μοναχικὸν ἐπενδύτην(13). Ἐνιαχοῦ ἀπηγορεύετο ἡ φοίτησις τῶν παιδῶν εἰς Σχολὰς, ὅποτε οὗτοι ἠναγκάζοντο τὴν νύκτα νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τοὺς ναοὺς καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς κανδήλας νὰ διδάσκωνται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου.

Συνηθέστερα δὲ ἦσαν τὰ λεγόμενα «Κοινὰ Σχολεῖα», ἰδρυόμενα ἐν ταῖς Μοναῖς, ἐν τοῖς ναοῖς καὶ ἐν τοῖς οἴκοις τῶν κληρικῶν, ἐν τε ταῖς πόλεσι καὶ ἐν τοῖς χωρίοις(14). Σπανίως ὑπῆρχον διὰ τὰς σχολὰς αὐτὰς λαϊκοὶ διδάσκαλοι, συνήθως δὲ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Ἐπίσκοποι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μοναχοί. Οἱ φοιτῶντες εἰς αὐτὰς παῖδες διέτριβον ἐν τῇ Σχολῇ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀρχόμενοι καὶ λήγοντες τὰ μαθήματα διὰ προσευχῆς, ἧς μέρος ἀπετέλει καὶ ὁ 104ος Ψαλμὸς τοῦ Δαυΐδ πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ φρονηματισμὸν τῶν ἑλληνοπαίδων. Κοινὸν πρόγραμμα διδασκαλίας δὲν ὑπῆρχεν, οὔτε κοινὴ διεύθυνσις τῶν Σχολῶν. Ταῦτα πάντα ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν ἐκασταχοῦ διδασκάλων, ἐκ τῆς μορφώσεως καὶ ἰκανότητος αὐτῶν. Συνήθως ὅμως ἐδιδάσκοντο ἐν αὐταῖς οἱ παῖδες γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀριθμητικὴν, ἐνιαχοῦ δέ, πρὸς τούτοις, στοιχεῖα ἱστορίας καὶ φυσικῆς. Ἡ διάρκεια τῶν σπουδῶν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς προόδου ἐκάστου μαθητοῦ, παρατεινομένη συνήθως ἐπὶ τρία, τέσσαρα ἢ καὶ πέντε ἔτη(15). Ὁ Νικόλαος Σοφιανὸς ἔλεγε περὶ τῶν νέων ὅτι «οἱ περισσότεροι γενειάζουν εἰς τὸ σχολεῖον»(16).

Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἰσ' αἰῶνος ἤρξαντο ἰδρυόμενα τὰ λεγόμενα «Ἑλληνικὰ σχολεῖα», «Μουσεῖα», «Ἑλληνομουσεῖα», ἅτινα καὶ «Γυμνάσια» βραδύτερον ἐκαλοῦντο. Ἐν αὐτοῖς ἐδιδάσκοντο ἡ διαλεκτικὴ, ρητορικὴ καὶ ἠθικὴ, ἡ ἐρμηνεῖα πεζῶν καὶ ποιητῶν Ἑλλήνων ἐθνικῶν καὶ χριστιανῶν συγγραφέων, ἡ ἐρμηνεῖα τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τοὺς Πατέ-

ρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ λοιπὸς κύκλος τῶν μαθημάτων τῆς θύραθεν καὶ ἱερᾶς παιδείας, κατὰ πρόγραμμα ὠρισμένον(17).

Ἄλλ' ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ διδάσκοντος, ὅστις συνήθως ἦτο εἷς καὶ μόνος, ἔχων βοηθὸν ἓνα τῶν ἱκανωτέρων μαθητῶν. Τοιαῦτα παιδευτήρια ὑπῆρχον ἐν πᾶσαις σχεδὸν ταῖς ἐλληνικαῖς πόλεσιν, ἀκμάζοντα κατὰ τὸν 17. αἰῶνα, ὡσαύτως ἐν Ἰασίῳ καὶ Βουκουρεστίῳ(18), ἐν ταῖς ἐνετοκρατουμέναις πόλεσιν, ἐν αὐτῇ τῇ Ἑνετίᾳ, ἐν Παταβίῳ καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπου ὑπῆρχον Ἕλληνες(19). Τὸ δὲ πρὸς προσηλυτευτικούς σκοποὺς ἰδρυθὲν ἐν Ρώμῃ Κολλέγιον τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου οὐ μικρὸν συνετέλεσεν ἀρνητικῶς εἰς τὴν καθόλου τοῦ ἐλληνικοῦ Γένους πνευματικὴν ἀναπτυξιν(20).

Ἐκτὸς τῶν ἐλληνικῶν Σχολείων ἢ Γυμνασίων ὑπῆρχον καὶ αἱ «Ἀκαδημίαι», αἵτινες, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, κατ' ὄνομα κυρίως διέφερον αὐτῶν, ἔχουσαι μόνον εὐρύτερον θεολογικὸν πρόγραμμα. Τοιαύτη, κατ' ἐξοχὴν, ἦτο ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀλώσεως ἀνεδείχθη περιφανεστάτη τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐστία, τυχοῦσα τῆς προστασίας φιλόμουσων Πατριαρχῶν(21). Μετὰ τὸν Γεννάδιον Σχολάριον τὴν Ἀκαδημίαν ἐπροστάτευσαν κατὰ τὸν 18. αἰῶνα οἱ Πατριάρχαι Διονύσιος β'. (1546 -1555) καὶ ἰδίᾳ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἰωάσαφ β', ὁ Μεγαλοπρεπῆς (1555-1565), ὅστις καὶ ἐκ Ρωσίας ἐζήτησε βοήθειαν ὑπὲρ αὐτῆς, συντόνως ἐργαζόμενος καὶ ἐλπίζων, ὡς ἔγραφε, ν' ἀναδείξῃ λογίους ἱεράρχας καὶ λαϊκοὺς μεμορφωμένους χριστιανούς. Σημειωτέον δὲ ὅτι πρῶτος Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐχρημάτισεν ὁ Ματθαῖος Καμαριώτης, ὅστις εἶχε διδάξει ἐν αὐτῇ πρὸ τῆς ἀλώσεως. Ὁ Πατριάρχης Διονύσιος, πρὸ τοῖς ἄλλοις, εἶχε προσκαλέσει εἰς Κωνσταντινούπολη, τῇ ὑποδείξει τοῦ μητροπολίτου Ναυπλίας Μιχαὴλ Σοφιανοῦ, ὡς διδάσκαλον τὸν ἐκ Ζακύνθου Ἑρμόδωρον Λήσταρχον, ὁ δὲ Ἰωάσαφ προσεκάλεσεν ἐκ Ναυπλίου τὸν Ἰωάννην Ζυγομαλᾶν, ἄνδρα ἐλλογιμώτατον, «ἵνα μεταδῶ γράμματα• οὐδεὶς γὰρ ἦν τότε διδάσκων γράμματα»(22). Ἐν τέλει δὲ τοῦ αἰῶνος, ἐπὶ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β', προσεδόθη νέα ὥθησις εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παιδείας καὶ διὰ τῆς συγκεντρώσεως λογίων ἀνδρῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ διὰ τῆς συγχρόνου δράσεως τῶν διαπρεπεστάτων Ἱεραρχῶν Μελετίου Πηγᾶ, Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, Γαβριὴλ Σεβήρου, Μητροπολίτου Φιλαδελφείας καὶ Μαξίμου Μαργουνίου, Ἐπισκόπου Κυθήρων. Αἱ πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους πολύκροτοι σχέσεις οὐ μικρὸν συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς πνευμα-

τικῆς κινήσεως, ἀλλά, κυρίως εἶπεῖν, πάντες οἱ Ἕλληνες, ἡγουμένου τοῦ Κλήρου, συνησθάνοντο τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς παιδείας. Ἡ συναίσθησις αὕτη ἐξεδηλώθη καὶ ἐν τῇ ἐνδημούσῃ Συνόδῳ τοῦ 1593, ἐν τῷ ναῷ τῆς Παμμακαρίστου συνελθούσῃ καὶ ἐκδούσῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἐξῆς διάταξιν: «ὦρισεν ἡ ἁγία Σύνοδος ἕκαστον Ἐπίσκοπον ἐν τῇ ἑαυτοῦ παροικίᾳ φροντίδα καὶ δαπάνην τὴν δυναμένην ποιεῖν ὥστε τὰ θεῖα καὶ ξερὰ γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι βοηθεῖν δὲ κατὰ δύναμιν τοῖς ἐθέλουσι διδάσκειν καὶ τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις, ἐὰν τῶν ἐπιτηδείων χρεῖαν ἔχωσιν»[\(23\)](#). Κατὰ τὴν διάταξιν ταύτην ἐφιλοτιμήθησαν οἱ Πατριάρχαι καὶ Ἀρχιερεῖς νὰ συστήσωσι Σχολὰς καὶ νὰ ὑποστηρίξωσι διδασκάλους καὶ μαθητάς. Ἀλλ' ἡ ἀπερίγραπτος κακοδαιμονία καὶ πενία τοῦ Γένους περιῆγε τοὺς διδασκάλους εἰς δεινὴν θέσιν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦ Ἱερεμίου εὐρισκόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Στέφανος Γερλάχιος (Gerlach), εἶδε τὸν διαπρεπέστατον διδάσκαλον τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας Μανουὴλ Μαλαξόν, ἄνδρα γέροντα καὶ πτωχόν, διδάσκοντα τοὺς ἑλληνόπαιδας ἐντὸς μικροῦ καὶ ἀθλίου δωματίου, ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ὁποίου ἐκρέμαντο ξηροὶ ἰχθύες (τσῖροι) , ἐξ ὧν ἐτρέφετο ὁ διδάσκαλος, ποριζόμενος τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐξ ἀντιγραφῆς χειρογράφων[\(24\)](#). Οὐχ' ἦττον ὁ Μαλαξὸς κατέλιπε συγγράμματα, ἄξια τῆς πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνης τοῦ Γένους, ἀνέδειξε δὲ πολλοὺς μαθητάς, ὡς διδάσκαλος ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Σχολῇ Κωνσταντινουπόλεως[\(25\)](#).

Ταύτην δ' ἐνθέρμως ὑπεστήριξε κατὰ τὸν ἐφεξῆς αἰῶνα ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ὁ πολῦτλας Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, μέγα μέρος τῆς ἐκτάκτου δραστηριότητος αὐτοῦ εἰς αὐτὴν καὶ τὴν παιδείαν καθόλου ἀφιερῶσας. Συνέπεσε δ' ἐπ' αὐτοῦ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ διδάσκαλος διαπρεπέστατος, ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεύς, ὃν προσκαλέσας ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπου τέως ἐδίδασκε, κατέστησε διευθυντὴν τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας ὁ Λούκαρις. Ὁ Κορυδαλλεύς ὑπῆρξε, κατὰ τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν, «οὐκ ἀμυδρὸν ἄστρον φιλοσοφίας» ἐγένετο δὲ πρῶτος εἰσηγητῆς παρ' ἡμῖν τῆς διδασκαλίας τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἐν ταῖς Σχολαῖς, πολλοῦ διδάξας καὶ μεγάλως ὠφελήσας τοὺς Ἕλληνας[\(26\)](#). Μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν πρόοδον τῆς Σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως, καίτοι ἐπὶ μικρὸν ἐν αὐτῇ εἰργάσθη, ὁ Κορυδαλλεύς. Τὸ ἔργον αὐτοῦ λαμπρῶς καὶ εὐδοκιμώτατα ἐξηκολούθησεν ὁ Ἰωάννης Καρυοφύλλης, πολλοὺς ἀναδείξας μαθητάς[\(27\)](#). Ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β', ἐγένετο τὸ πρῶτον σκέψις περὶ ἰδρύσεως Τυπογραφείου ἐν Κωνσταντινουπόλει[\(28\)](#), ἀλλὰ μόλις τῷ 1627 ὁ μεγαλοπράγμων Κύριλλος Λούκαρις ἠδυνήθη νὰ πρα-

γματοποίηση τοιαύτην σκέψιν ἐπ' ὠφελεία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους καθόλου, πρῶτος αὐτὸς καὶ ἰδρυτὴς Τυπογραφείου γενόμενος(29). Τελευτῶντος τοῦ ιζ'. αἰῶνος μέγας τῆς Σχολῆς προστάτης καὶ χορηγὸς ἐγένετο ὁ ἐκ Καστορίας Μανωλάκης, ὅστις δι' ἡγεμονικῶν ὄντως χορηγιῶν καὶ ἄλλας Σχολὰς πολλαχοῦ ἵδρυσεν ἢ ἐπροστάτευσε(30). Πάντες οἱ ἐξέχοντες ἄνδρες τοῦ Γένους συνίστων τὴν παιδείαν καὶ ὑπεδείκνυον τὴν μεγίστην αὐτῆς σημασίαν(31) καὶ πάντες σχεδὸν οἱ διαπρεπεῖς λόγιοι Ἕλληνες τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξαν ἢ διδάσκαλοι ἢ τρόφιμοι τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος (+ 1708) οὐ μόνον ἐμαθήτευσε καὶ ἐδίδαξεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ ἐπταετίαν ὅλην (1665-72) ἀσκῶν ταύτοχρόνως καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱατροῦ, ἀλλὰ καὶ ἐδαπάνησεν ἐκ τῶν ἰδίων πρὸς ἔκδοσιν τῶν σπανιζόντων τότε βιβλίων καὶ διδακτικὰ ἐγχειρίδια συνέγραψεν(32). Αἱ δειναὶ τῆς Ἐκκλησίας περιστάσεις καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ ἀνωμαλῖαι συνεπήγαγον τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ἀλλὰ τῷ 1691 ἀνασυνέστησεν αὐτήν, ἀναζωπυρήσας τὴν καθόλου παιδείαν ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος Β'. Ἀκαρνὰν (+ 1702), ἐδίδαξε δέ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐν τῇ Σχολῇ ὁ διαπρεπέστατος θεολόγος Σεβαστὸς Κυμνηίτης (+ 1702) καὶ ὁ Γεράσιμος Ἀκαρνὰν(33). Γενναίους προστάτας ἡ Σχολὴ εὔρε κατὰ τὸν ιη'. αἰῶνα τοὺς Πατριάρχας Γαβριὴλ Γ'. (1703 - 1707) καὶ Σεραφεῖμ (1757 - 1760), ἐφ' ὧν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐδίδαξαν ὁ Δωρόθεος Λέσβιος (+ 1753), ὁ Νικόλαος Κριτίας (+ 1767), ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις (+ 1806) καὶ Σέργιος ὁ Μακραῖος (+ 1819) , ὁ συγγραψας καὶ Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν.

Μέγας ὡσαύτως προστάτης τῶν γραμμάτων καθόλου ἀνεδείχθη ὁ διαπρεπὴς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σαμουήλ Χαντζερῆς, δις πατριαρχεύσας (1767-68, 1773-74) καὶ διακριθεὶς διὰ τῆς ἐκτάκτου δραστηριότητος καὶ τῆς διοικητικῆς ικανότητος, τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς εὐγλωττίας. Ἐν μέσῳ τῶν μεγάλων αὐτοῦ ὡς Πατριάρχου καὶ Ἐθνάρχου καθηκόντων εὐτυχήσας νὰ ἔχη συγχρόνους ικανοὺς διδασκάλους πρῶτιστον ἐθεώρησε τὴν προστασίαν τῆς παιδείας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γραμμάτων «διδασκάλοις ἀδιαλείπτως ὁμιλῶν καὶ ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ ἀτρύτως φιλοπονῶν»(34). Ἐπ' αὐτοῦ δέ, ὡς παρατηρήθη ἤδη, καὶ διὰ τῆς προστασίας αὐτοῦ ἤρξαντο παρ' ἡμῖν ἐν τῇ Ἀνατολῇ μεταφράσεις δοκίμων ξένων συγγραφέων εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, θεωρεῖται δ' ὁ Σαμουήλ ὡς εἷς τῶν πρώτων ἀναπτυξάντων τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν γλῶσσαν(35), ἥς, κατὰ τὸν Ἰάκωβον Ρίζον Νερουλόν, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις

«ὑπῆρξε τὸ πρότυπον πάντων ὅσοι συνέγραψαν μετ' αὐτὸν ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Κοραῖ»[\(36\)](#).

Ἀξιοσημείωτος δ' εἶναι ἡ δρᾶσις τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ὑπὲρ τῆς παιδείας. Διότι οὗτοι, ἔνεκα τῶν ζητημάτων τῶν ἀγίων Τόπων διαρκῶς περιοδεύοντες, οὐ μόνον συμμετεῖχον τῶν γενικῶν προσπαθειῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς παιδείας, ιδρύοντες Σχολάς, ὅπου τοιαῦται δὲν ὑπῆρχον, ἢ μεριμνῶντες περὶ οἰκονομικῆς ἐξασφαλίσεως τῶν ἤδη ὑφισταμένων, ἀλλὰ καὶ Τυπογραφεῖα ἴδρουν, ὡς ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ Ἰασίῳ, καὶ συγγράμματα ἐδημοσίευσεν καὶ τὸ δὴ σπουδαιότερον περισυνέλεγον χειρόγραφα, καταρτίζοντες Βιβλιοθήκας. Εἰς τὰς μερίμνας αὐτῶν ταύτας ὀφείλεται ἡ Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, ἢ τε ἐν Ἱεροσολύμοις ἀποκειμένη καὶ ἡ ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίῳ τοῦ Ἁγίου Τάφου[\(37\)](#). Εἰς παρομοίας ἐνεργείας τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας ὀφείλεται καὶ ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Καΐρου νῦν εἰς Ἀλεξανδρείαν μετενεχθεῖσα. Ἀλλά, καθόλου εἰπεῖν, ὡς κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας οὕτω καὶ κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν ἡ Ἐκκλησία μετὰ πολλῆς προσοχῆς περισυνέλεξε τὰ φιλολογικὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν Μονῶν καὶ τῶν Πατριαρχείων, καίτοι, δυστυχῶς, καθ' ὅλην ταύτην τὴν ἐποχὴν ἐξηκολούθησεν ἡ σύλησις τῶν χειρογράφων ἐκ τῶν Βιβλιοθηκῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ φυγάδευσις αὐτῶν[\(38\)](#). Αἱ Βιβλιοθήκαι δ' αὗται τῆς Ἀνατολῆς, ἐν Ἱερουσαλήμ, Σίνᾳ, Πάτμῳ, ἐν ταῖς τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἄθω καὶ ἐν ταῖς ἀπανταχοῦ Μοναῖς, καὶ ἄλλαι δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαὶ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνων, πρόκεινται ἐν ἐπὶ πλέον τεκμήριον τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ κινήσεως τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς[\(39\)](#).

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἰδρυθεῖσα ἡ ἐν Πάτμῳ Ἀκαδημία ἤχθη εἰς μεγάλην ἀκμήν. Ἰδρυτὴς τῆς Ἀκαδημίας ταύτης ὑπῆρξεν ὁ μοναχὸς Μακάριος Καλογεράς, Πάτμιος τὴν πατρίδα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου μετέβη ἵνα σπουδάσῃ ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ, ὑπῆρξε προστατευόμενος καὶ μαθητὴς τοῦ ἐξ Ἰθάκης Ἀγαπίου Βουλουσμά, ὅστις βραδύτερον ἐδίδαξεν ἐν Ἀθήναις (+ 1739) καὶ τοῦ Ἰακώβου Γιακουμῆ, διδασκάντων εἰς αὐτὸν τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν φιλολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Τελείως καταρτισθεὶς ὁ Μακάριος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ἴδρυσεν παρά τὴν Μονὴν τῆς Πάτμου τῷ 1713 τὴν περίφημον καταστάσαν Ἀκαδημίαν τῆς Πάτμου[\(40\)](#). Κατ' ἀρχάς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἐφοίτων ὀλίγοι παῖδες ἐκ Πάτμου, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ προσλάβῃ ἡ μικρὰ νῆσος ζωη-

ροτάτην κίνησιν ἐκ τῆς συρροῆς φοιτητῶν ἐξ ἀπασῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Μαθητῆς τῆς Ἀκαδημίας ἐχρημάτισεν ἐπὶ τοῦ Μακαρίου καὶ ὁ περιηγηθεὶς τὰς ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς ρῶσος ὁ Γρηγορόβιτς Μπάρσκη, πολλὰς παρασχὼν περὶ τῆς Σχολῆς πληροφορίας(41). Ὁ Μακάριος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ὁ μόνος τῆς Ἀκαδημίας καὶ διευθυντῆς καὶ διδάσκαλος. Ἐδίδασκε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν καὶ φίλολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν. Τῷ 1720 ἐξῆλθον οἱ πρῶτοι ἀπόφοιτοι τῆς Ἀκαδημίας, ἐκ τούτων δὲ ὁ Ἰάκωβος Πάτμιος, ὁ διαπρεπέστερος τῶν μαθητῶν καὶ ἐφάμιλλος τοῦ Μακαρίου, μετέδωκε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην, ὅπου θαυμασίως εἰργάσθη ὡς διδάσκαλος, ἰδρυτῆς γενόμενος καὶ τῆς Σχολῆς τῶν Ἱεροσολύμων(42). ὁ Μακάριος προσελάμβανεν ἐν τῷ πολυμόχθῳ ἔργῳ του ὡς βοηθοὺς τοὺς ἀρίστους τῶν μαθητῶν, ὡς τὸν Ἰάκωβον Πάτμιον καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τούτου τὸν Γεράσιμον Βυζάντιον(43). Τῷ 1729 ἠναγκάσθη νὰ προσθέσῃ νέα οἰκοδομήματα διὰ τὴν στέγασιν τῶν ἀθρόως προσερχομένων φοιτητῶν, οἵτινες ὑπερέβαινον πολλάκις τοὺς 200. Εἶχε δὲ ἀπανταχόθεν τόσας δωρεὰς τῶν φιλομούσων, ὥστε τῷ 1745 κατέθηκεν ἐπὶ τόκῳ τὸ μέγα διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ποσὸν 3.500 γροσίων, πρὸς συντήρησιν τῶν διδασκάλων τῆς Ἀκαδημίας. Ταύτην δὲ ὑπεστήριζεν οἰκονομικῶς καὶ ἡ Μονὴ τῆς Πάτμου.

Ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ὀλόκληρα ἔτη εἰργάσθη ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ὁ Μακάριος, ἀπολαύων τοῦ παγκοίνου σεβασμοῦ οὐχὶ μόνον τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ τῶν ξένων, ἀνέδειξε δὲ μακρὰν σειρὰν μαθητῶν, δι' ὧν μετέδωκε πανταχοῦ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἀπέθανε δὲ τῇ 17 Μαρτίου 1737 καταλιπὼν καὶ τινὰ συγγράμματα.

Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐν τῇ Πατριάδι Σχολῇ ἐξηκολούθησαν ὁ Γεράσιμος Βυζάντιος (+ 1740), ὁ Βασίλειος Κουταλιανὸς (+ 1773) καὶ ὁ Δανιὴλ Κεραμεὺς (+ 1801) , ἐφ' οὗ καὶ πάλιν ἡ Σχολὴ ἤκμασε, πολλοὺς ἀναδείξασα μαθητάς. Οὗτοι δέ, ὅπου μετέβαινον, ἢ ἐδίδασκον ἐν ταῖς ὑπαρχούσαις Σχολαῖς ἢ καθίδρυσον νέας τοιαύτας(44).

Συνέχίζεται στο Δεύτερο Μέρος.

Σημειώσεις.

1. Σπ. Λάμπρου, Νέος Έλληνομνήμων, 11, 1914, σ. 465.
2. Κ. Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, 3, σ. Ο'. Γρηγορίου Παπαμιαχήλ, Ό τῆς έν Κωνσταντινουπόλει Βιβλιοθήκης τοῦ Σεραΐου κῶδιξ τῆς Όκτατεύχου, έν Άλεξανδρεία, 1909.
3. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ίστορία τοῦ Έλληνικοῦ Έθνους (έκδ. Ε') 5, σ. 18 έξ. Ό Villemain, Lascaris, Paris 1826, 11, 136, έσημείωσεν ότι οἱ Έλληνες τῶν μετὰ τήν ἄλωσιν χρόνων περιφανέστεροι ήδύναντο ν' ἀναδειχθῶσι καὶ θαυμαστότεροι έν τῆ έσπερία Εὐρώπη ὑπ' ἄλλας συνθήκας έργαζόμενοι.
4. Κ. Κούμα, Ίστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ΙΒ, σ. 554.
5. Martini Crusii, Turcograecia, Basileae, 1884, σ. 216.
6. Ό Νικόλαος Σοφιανός (Κ. Σάθα, Παράρτημα Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, Άθ. 1872, σ. 12) βραδύτερον έγραφεν «Εἰς τέτοιαν κακήν τύχην κατήντησε τὸ πάλαι μακαριστὸν Γένος ήμῶν τῶν Γραικῶν, ὥστε μόλις τώρα εύρίσκεται, διδάσκαλος όποῦ νᾶναι ικανός νὰ διδάσκη τοὺς νέους καὶ τήν γραμματικὴν τέχνην, πόσω μᾶλλον ρητορικὴν καὶ λογικὴν, γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν καὶ τᾶλλα τῆς φιλοσοφίας μέρη».
7. Ό Αντώνιος Έπαρχος (Έπιστολαί, Φιλίστωρ, 4, Άθήναι, σ. 67), γράφων πρὸς τὸν Πατριάρχην ΚΠ. Διονύσιον β'. (1546-55) έλεγε «τὸ βέλτιστον ήμῖν, ή πατρίς, ἀπώλετο, όμοῦ τε ταύτη καὶ τὰ ἀγαθὰ έρρει πάντα• παραλειφθήτω κᾶν ή παιδεία. Εἰ δὲ συμβῆ καὶ ταύτην έπιτριβῆναι, τί δεῖ πλέον Έλληνας ζῆν».
8. Ό φιλέλλην Γερμανός Ίωακείμ Καμεράριος (+1574) γράφων πρὸς Έλληνας φίλους του ένεθυμήθη τὸν περι τῶν ἀρχαίων Άθηνῶν χρησημὸν «Άσκός βαπτίζει, δύναι γὲ μὴν οὐ θέμις» καὶ προσέθετε (έγὼ γὰρ έκδέχομαι τοῦτο ὡς περι ἅπαντος τοῦ Έθνους προενεχθέν».
9. Douglas, An essay of certain points of resemblance between the ancient and modern Greeks, London 1803, σ. 59 παρὰ Σοφοκλ. Οἰκονόμου, Περι Μάρκου τοῦ Κυπρίου, Άθήνησι, 1843, σ.15. Περι τῶν μερίμων τῆς Έκκλησίας περι τῶν Σχολείων ἴδε γενικῶς παρὰ Μ. Γεδεών, Σχολεῖα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ιζ'. αἰῶνα Έκκλησ. Άλήθεια, 8, σ. 303-6, 310-12. Σχολεῖα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ιη'. αἰῶνα, Έκκλησ. Άλήθεια, 8, σ. 318-321, 329-30, 334-38, 343-45. Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ήμῖν, Έν Κωνσταντινουπόλει, 1896.
10. Ίακώβου Ρίζου Νερουλοῦ, Ίστορία τῶν γραμμάτων παρὰ τοῖς νεωτέροις Έλλησι (μετάφρασις έκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Όλυμπίας Άββοτ)

Ἀθήνησι, 1870, σ. 67. Πρβλ. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Περὶ τῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν ΚΠ. καταστάσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι Σχολείων, Εὐαγγελικὸς Κήρυξ, 2, Ἀθήναι, 1869, σ. 204 ἐξ.

11. Ἡ Σχολὴ τῆς Μονῆς Φιλοσόφου παρὰ τὴν Δημητσάναν ἀπὸ μα-κροῦ χρόνου λειτουργοῦσα ἐν αὐτῇ μετηνέχθη εἰς τὴν πόλιν τῆς Δημη-τσάνης τῷ 1764 ὅτε ὁ σοφὸς μοναχὸς Ἀγάπιος (Ἀσημάκης Λεονάρδος) μετὰ τοῦ Γερασίμου Γκούνα ἢ Χατζηγερασίμου ἵδρυσε δι' αὐτὴν ἴδιον κτίριον, εἰς ὃ περιέλαβε καὶ τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς Φιλοσόφου, πλουτισθεῖσαν καὶ τεθεῖσαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Πατρι-άρχου Κωνσταντινουπόλεως. Εὐθ. Καστόρχη, Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ Σχο-λῆς καὶ τῶν καθιδρυτῶν καὶ πρώτων αὐτῆς διδασκάλων, Ἐν Ἀθήναις, 1847.

12. A.R. Rangabé, Histoire litteraire de la Grèce moderne, Paris, 1877, I, 45-55.

13. E. Legrand, Bibliographie hellenique (XVII siècle) I, 111-113. III, 208-9. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, 2, σ. 238 ἐξ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Σχέσεις Ὁρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων ἀπὸ Ἱερεμίου β', μέχρι Κυρίλλου Λου-κάρεως, Ἐν Ἱεροσολύμοις, 1927, σ. 77 ἐξ.

14. M. Crusii, Turcograecia, σ. 205 ἐξ. A. Helladii, Status praesens Ecclesiae graecae, Altorfi 1714, σ. 21 ἐξ. Μ. Παρανίκα, Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ Ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ἰθ'.) ἑκατο-νταετηρίδος, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867. Γρηγορίου Ι. Παπαδοπούλου, Λόγος περὶ τῶν προγενεστέρων ἑλληνικῶν Σχολείων (ἐκ τῆς Πανδώρας, 8, 1857) Ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 4 ἐξ. Α. Γούδα, Βίοι παράλληλοι, Α, 23-24, 43-46. Γ. Χασιώτη, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἐκπαιδεύσεως κτλ. Ὁ ἐν ΚΠ. Ἑλ-ληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, 8, σ. 96 ἐξ. G. Chassiotis, L' education chez les Grecs modernes, Paris 1881, σ. 30 ἐξ. Τ.Ε. Εὐαγγελίδου, Συμ-βολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας κατὰ τοὺς πρὸ τῆς ἑλλη-νικῆς ἐπαναστάσεως χρόνους, Ἐν Ρόδῳ, 1916, σ. 5 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ: Τὰ ἑλληνικὰ Σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως (1453) μέχρι τοῦ 1831 μετὰ προλε-γομένων περὶ τῆς παιδείας παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ τῆς διδακτικῆς μεθόδου, Ἐν Ἀθήναις, 1933.

15. G. Chassiotis, ἐνθ' ἄν. σ. 15 ἐξ.

16. Κ. Σάθα, Νεοελληνικῆς φιλολογίας Παράρτημα, σ. 13.

17. A. Helladii, ἐνθ' ἄν. σ. 42-44, 54-55. Γ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἄν. σ. 6-9. Chassiotis, σ. 24-34, 91 ἐξ.

18. Θεοδώρου Ἀθανασίου, Πρωθιερέως, Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων ἐν Ρουμανίᾳ (1644-1821) καὶ περὶ τῆς ἐπιρροῆς αὐτῶν ἐπὶ τε τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ ἐδάφους, Ἀθήνησι, 1898.

19. Περὶ τῶν μέχρι τοῦ ιθ'. αἰῶνος πατριαρχικῆ μερίμνη ἰδρυθεισῶν Σχολῶν, Ἐκκλησ. Ἀλήθεια, 20, 1900, σ. 69, 93, 126, 145, 365, 382, 407, 416, 450, 460

20. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Ἱστορικαὶ μελέται, Ἐν Ἱεροσολύμοις, 1906, σ. 207 ἔξ.

21. Ἀναγέννησις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, «Χρυσσαλλίς» Ἀθηνῶν, 4, 1866, σ. 578. Μ. Γεδεών, Χρονικά της Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1883, σ. 30. Ματθαίου Παρανίκα, Σχεδιάσμα, σ. 15. Chassiotis, ἐνθ' ἄν. σ. 34 ἔξ. Κωνσταντίνου τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Πατρ. ΚΠ. Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες, Θεόδ. Ἀριστοκλέους. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1866, σ. 346 ἔξ. Περὶ τῶν Ἀκαδημιῶν γενικῶς ἴδε ἡμετέραν ἀνακοίνωσιν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 2, 1927, σ. 200 ἔξ.

22. Μ. Crusii, Turcograecia, σ. 20. Πρβλ. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Πρῶται σχέσεις τῶν Ὁρθοδόξων πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους, Ἐν Ἀθήναις, 1924, σ. 12 ἔξ.

23. Κ. Σάθα, Βιογραφικὸν σχεδιάσμα περὶ τοῦ Ἱερεμίου τοῦ β', Ἀθήνησι, 1870, σ. 91.

24. Μ. Crusii, Turcograecia, σ. 230. E. Legrand, Notice biographique sur Jean et Theodose Zygomalas, Paris, 1889, σ. 230. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), Περὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησ. Χρονογραφίας τοῦ ιστ'• αἰῶνος, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 1912, σ. 16 ἔξ.

25. Ματθαίου Παρανίκα, Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς (1621-1691), Ὁ ἐν ΚΠ. Ἑλλην. Φιλολογικὸς Σύλλογος, 25, 1895, σ. 49 ἔξ. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία, Αὐτόθι, σ. 56-61.

26. T h. Meyer, Die theologische Litteratur der gr. Kirche im XVI Jahrhundert, Leipzig, 1889, σ. 9-12. Μ. Γεδεών, Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σ. 74 ἔξ. Chassiotis, ἐνθ. ἄν. σ. 92. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθήνησι, 1867, σ. 250-254. Α. Δημητρακοπούλου, Προσθῆκαι καὶ Διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν Κ. Σάθα, Λειψία, 1871, σ. 41.

27. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), Ἰωάννης Καρυοφύλλης, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 1918.

28. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 9, σ. 370. Πρβλ. Μ. Γεδεών, Χρονικά τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου καὶ Ναοῦ, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1884, σ. 92, ἐξ.

29. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Κύριλλος Λούκαρις, Ἐν Τεργέστη, 1907, σ. 46 ἐξ.

30. Μ. Γεδεών, Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σ. 124-130. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 1, 1884, σ. 175, 176. E. Legrand, Recueil des documents, grecs concernant les relations du Patriarcat de Jerusalem avec la Roumanie (Bibliothèque grecque vulgaire) Paris, 1895, σ. 81-94.

31. Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, Φροντίσματα, Ἐν Βιέννῃ, 1805, σ. 47.

32. Θ. Λιβαδά, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων ἐπιστολαὶ ρ'. Τεργέστη, 1879, σ. πζ'. ἐξ. Fabricii - Harles, Bibliotheca graeca XI, 542. Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Γ, 483. Cantemir, Histoire de l'Empire ottoman, Paris, 1743, 11, 37. Chassiotis, ἔνθ' ἄν. σ. 37.

33. Περὶ τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινήτου, ἴδε Α. Παπαδοπούλου – Κεραμέως, Κείμενα χρήσιμα τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ρουμανίας, Ἐν Βουκουρεστίῳ, 1909, σ. ιβ', ἐξ.

34. Σεργίου Μακραίου, Ἐκλῆσ. Ἱστορία παρὰ Κ. Σάθα, Μέσ. Βιβλιοθήκη, Γ, 246.

35. Ἰάκωβος Ρ. Νερουλός, ἔνθ' ἄν. σ. 51, 173. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 517.

36. Νερουλός, ἔνθ' ἄν. σ. 53.

37. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Ἐν Ἱεροσολύμοις, 1907, σ. 39 ἐξ.

38. Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1715, σ. Ἀθ. Κ. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σ. 166. E. Legrand, Bibliographie hellénique (XVII siècle) III, 417, 423-425.

39. Μ. Γεδεών, Νεοελληνικαὶ Βιβλιοθηκαὶ, «Σωτήρ», Ἀθηνῶν, 1, 1877, σ. 55 ἐξ. Πρβλ. Ι. Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, Ἐν Ναυπλίᾳ, 1834, σ. 64-5.

40. Μ. Μαλανδράκις, Ἡ Πατμιάς Σχολή, Ἐν Ἀθήναις 1911. Α.Α. Dimitriewsky, Πατμιακαὶ μελέται (ρωσιστί) Ἐν Κιέβῳ, 1894, σ. 108 ἐξ. Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 2, σ. 205.

41. Grigorovits-Barsky, Περιοδεῖα ἀνά τοὺς Ἁγίους Τόπους τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὰ ἔτη 1723-1747, (ρωσιστί) Ἐν Πετροπόλει, 1886, 11, 187 ἐξ.

42. Κλήμεντος Καρνάπα, Ίάκωβος Πάτμιος, Ἐν Ἱεροσολύμοις, 1907.

43. Α.Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Ἐν Πετροπόλει, 1891, 1, σ. 307.

44. Ι. Σακκελίωνος, Ἐπιστολαὶ Γερασίμου Ἱερομονάχου, Παρνασσός, 13, 1890, σ. 559 ἐξ. Α. Dimitriewsky, ἐνθ' ἄν. σ. 109 ἐξ. Ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Χρυσσαλλίς, 4, 592-3. Chassiotis, ἐνθ' ἄν. σ. 65-6.

Ἀπό «Το Εἰκοσιένα» Πανηγυρικοὶ Λόγοι Ἀκαδημαϊκῶν, ἐκδ. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθῆναι 1977.

Πηγή : www.myriobiblos.gr